

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 316.343:37:314(477)

Гнатів Н.Б.

аспірант

*Інституту агроєкології і природокористування
Національної академії аграрних наук України***Скабодіна Ю.І.**

аспірант

*Інституту агроєкології і природокористування
Національної академії аграрних наук України*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасний стан демографічної ситуації у сільських територіях України. Окреслено основні проблемні аспекти категорії «сільська територія» як об'єкта наукових досліджень. Охарактеризовано динаміку та тенденції демографічних процесів на сільських територіях. Обґрунтовано доцільність врахування європейського досвіду у процесі переходу на засади сталого розвитку сільських територій. Визначено основні напрями реформування на сільських територіях з метою підвищення ефективності функціонування сільських територій та покращення рівня якості життя сільського населення.

Ключові слова: сільські території, демографічна ситуація, сільське населення, європейський досвід.

Гнатив Н.Б., Скабодина Ю.И. ОСОБЕННОСТИ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ УКРАИНЫ

Рассмотрено современное состояние демографической ситуации в сельских территориях Украины. Обозначены основные проблемные аспекты категории «сельская территория» как объекта научных исследований. Охарактеризовано динамику и тенденции демографических процессов в сельских территориях. Обоснована целесообразность учета европейского опыта в процессе перехода на принципы устойчивого развития сельских территорий. Доказана необходимость проведения ряда реформ с целью повышения эффективности функционирования сельских территорий и улучшения качества жизни сельского населения.

Ключевые слова: сельские территории, демографическая ситуация, сельское население, европейский опыт.

Gnativ N.B., Skabodina U.I. CHARACTERISTIC OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN RURAL AREAS OF UKRAINE

The current state of demographic situation in rural areas of Ukraine is considered. The basic problematic aspects of the category of «rural area» as an object of scientific research is observed. The dynamics and trends of demographic processes in rural areas are characterized. The expediency to consider the European experience in the process of sustainable rural development is substantiated. Proved the necessity to carry out certain reforms in order to improve the functioning of rural areas and livelihood of rural population.

Keywords: rural areas, demographic situation, rural population, European experience.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли українське село перебуває у затяжній соціально-економічній кризі, процес реформування його структурних компонентів є нагальним завданням державної політики. З огляду на це, на порядку денному актуальними є питання реформування чинного адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування, а відтак передача владних повноважень на місцевий рівень управління. На думку вітчизняних дослідників сталого розвитку сільських територій [1, с. 64], «в умовах євроінтеграційного вибору України особливого значення набуває децентралізація як основа переходу розвитку сільських територій на принципи сталого розвитку».

Проте «сільські території», будучи відносно новою категорією, що нещодавно увійшла в науковий обіг, станом на сьогодні є недостатньо вивченою як в науково-методичному, так і в прикладному аспектах. Насамперед така ситуація зумовлена відсутністю чіткої дефініції, класифікації та інтерпретації категорії «сільські території» як об'єкта наукових досліджень і структурної одиниці адміністративно-територіального устрою України [2]. Крім цього, немає уніфікованої ідентифікації та трактування цього поняття у нормативно-пра-

вовій базі, а відтак системи регулювання, методичних рекомендацій щодо оцінювання та контролю стану сільських територій, оскільки до цього часу поняття «сільська територія», «сільський населений пункт», «сільська місцевість», «русальна зона» та ін. не є чітко розмежованими і часто використовуються як синоніми [3, с. 39]. Проте у деяких працях такі поняття як «сільські, село, сільська місцевість, території – це нероздільно взаємопов'язані смислові категорії» [4, с. 15].

Поняття «сільська територія» за своєю суттю та змістом є категорією складною, характеризується плюралістичністю ознак, багаторівневістю структури та різновидом класифікаційних ознак. В той же час «поняття «сільські території» має конкретне наповнення, без осягнення якого важко уявити його сутність та зміст» [5, с. 16].

Незважаючи на цінність та велику кількість вітчизняних наукових публікацій та досліджень, а також отримані наукові результати та висновки, рекомендації та пропозиції, категорія «сільська територія» потребує нових знань з метою ефективного управління її станом та переходом на засади сталого розвитку шляхом підвищення рівня якості життя сільського населення і розвитку сільської економіки.

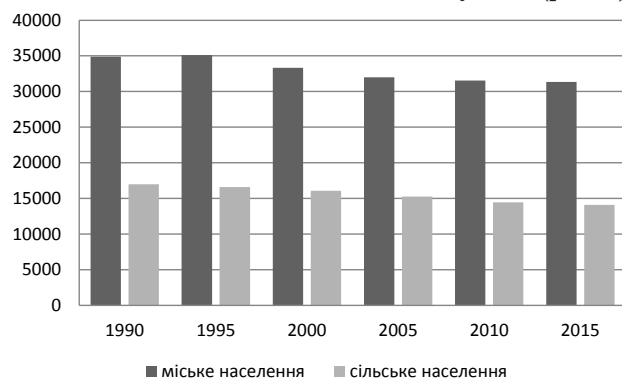
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних фахівців дослідженням розвитку сільських територій займаються О.І. Павлов, О.М. Бородіна, В.К. Терещенко, І.В. Ксьонжик, В.В. Юрчишин, Ю. Губені, М. Барановський, В.П. Рябоконт, Х.М. Притула та ін. Основні аспекти демографічних процесів у сільських територіях висвітлені у працях: К.І. Якуби, П.Т. Саблука, І.В. Прокопи, О.Г. Булавки, Н.В. Палапи, В. Збарського та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є з'ясування основних тенденцій демографічних процесів на сільських територіях України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна ситуація на сільських територіях характеризується цілою низкою деградаційних процесів, серед яких є депопуляція населення (насамперед через зменшення народжуваності та збільшення смертності), внутрішня та зовнішня міграція економічно активного сільського населення, скорочення середньої тривалості життя та ін. У зв'язку з цим, чисельність сільських жителів в Україні щороку скорочується на 1,1% осіб, що в середньому дорівнює 340 селам або 2 адміністративним районам, і зумовлює скорочення сільської поселенської мережі [6]. Крім демографічної ситуації, негативними також є тенденції соціально-економічних процесів на сільських територіях, а також агроекологічного стану сільськогосподарських угідь.

З огляду на це, особливо актуальним завданням є структурні зміни щодо управління станом сільських територій. У Програмі Президента України П.О. Порошенка «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» подано відповідний пакет реформ, серед яких чільне місце займає реформування державного управління. Так, на початку 2015 р. в Україні запропоновано нову децентралізаційну реформу адміністративно-територіального устрою України. Зауважимо, що процес реформування зумовлений насамперед процесом децентралізації влади, що покликаний збільшити рівень управлінських повноважень місцевого самоврядування і, зокрема, сільських територіальних громад.

Доцільно зауважити, що в Україні з часів здобуття незалежності спостерігається негативна тенденція погіршення демографічної ситуації (рис. 1) та скорочення кількості сільських населених пунктів (рис. 2).

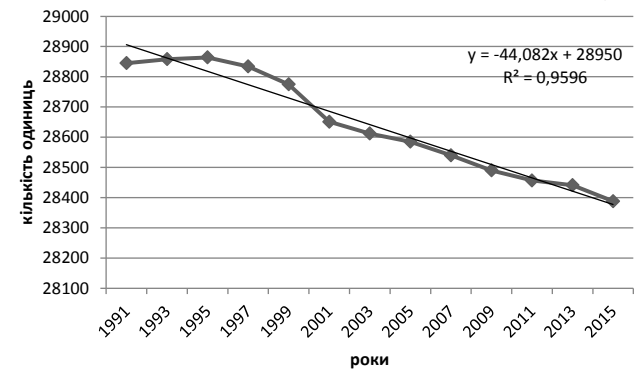
Рис. 1. Динаміка чисельності сільського та міського населення України

* розраховано за даними Державної служби статистики України

За інформацією Державного комітету статистики України, спостерігається скорочення частки як міського, так і сільського населення України. Так, станом на 1 січня 2015 р. міське населення становило 28 784 тис. осіб, сільське – 14 089 тис. осіб, тобто частка сіль-

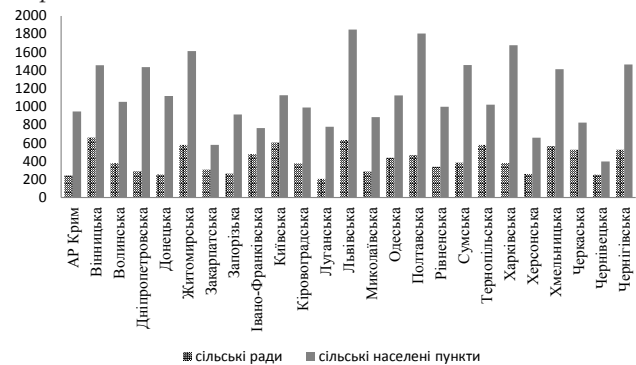
ського населення України у 2 рази менша, ніж міського. З рис. 1 видно, що як міське, так і сільське населення має тенденцію до скорочення, адже порівняно з 1990 р., чисельність сільських жителів скоротилась на 17%.

У регіональному розрізі найбільша чисельність населення зареєстрована у східній частині України, а саме у Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, де частка сільського населення становить більше 50% порівняно з міським населенням, а найменша – зосереджена у східній частині: Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Харківській областях з часткою сільського населення менше ніж 20%.

Рис. 2. Динаміка чисельності сільських населених пунктів України по роках

* розраховано за даними Державної служби статистики України

Рис. 3. Співвідношення кількості сільських рад та сільських населених пунктів у розрізі адміністративних областей України

* розраховано за даними Державної служби статистики України

Доцільно зауважити, що протягом 25 років незалежної України кількість сільських населених пунктів скоротилась на 416 одиниць, проте кількість міських населених пунктів та сільських рад, навпаки, збільшилася на 24 та 1283 одиниць у 2015 р., порівняно з 1990 р.

Станом на 1 січня 2015 р. в Україні налічується 490 районів, які за новою редакцією реформ повинні трансформуватися у 129 повітів. Таким чином, кількість адміністративних районів України пропонується скоротити майже у 4 рази. Безумовно, такі зміни призведуть до зменшення кількості населених пунктів, кількість яких станом на 1 січня 2015 р. становить 28 388, а відтак сільських рад – 10 279.

Станом на 1 січня 2015 р. кількість сільських населених пунктів є найбільшою у Полтавській, Львівській, Харківській, Житомирській областях, в той час як найменша кількість спостерігається у Закарпатській, Херсонській, Івано-Франківській, Миколаїв-

ській та Черкаській областях. В свою чергу, кількість сільських населених пунктів корелює із кількістю сільських рад. Слід підкреслити, що в Україні спостерігається нерівномірний розподіл сільських населених пунктів у регіональному розрізі, що може бути зумовлений географічними особливостями, а відтак природно-кліматичними умовами, історичними та культурними особливостями тощо (рис. 3).

Математичні розрахунки кількості сільських рад та сільських населених пунктів дали можливість зробити висновок, що в середньому на одну область України припадає приблизно 411 сільських рад та 1134 сільських населених пунктів, а під юрисдикцією однієї сільської ради перебуває приблизно 3 сільських населених пункти.

Невирішеною залишається проблема якісного та кількісного складу трудового потенціалу сільських територій. Гендерний дисбаланс структури економічної активності населення на сільських територіях є очевидний, оскільки спостерігається тенденція зменшення частки чоловіків і навпаки, збільшення частки жінок у статевій структурі. Зауважимо, що дослідник проблем розвитку сільських територій Г.І. Саблук у своїй праці «Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях» звертає увагу на таку проблему як ролі жінки-селянки, жінки-трудівниці. Станом на 1 січня 2015 р. співвідношення чоловіків і жінок, що проживають на сільських територіях України, становила відповідно 47 і 53%. На думку автора, у кожному сільському населеному пункті доцільно створити так званий жіночий центр, де б концентрувалися всі проблеми життя жінки-селянки як берегині селянської сім'ї [7, с. 78].

У контексті євроінтеграційних процесів для України важливий є досвід вирішення актуальних проблем розвитку сільських територій у ЄС. Більше того, в Угоді про асоціацію з ЄС щодо питань політичної асоціації та економічної інтеграції у Розділі V «Економічне та секторальне співробітництво» прописано, що передбачається розширене співробітництво у галузі сільського господарства і розвитку сільських районів.

Зауважимо, що проблема сталого розвитку сільських територій є актуальною не тільки для України, але й для інших країн світу, адже в середньому близько 51% всього населення світу проживає на сільських територіях, що займають площу у розмірі 75% від загальної площі і на яких виробляється 32% світового ВВП [8, с. 126].

Таким чином, актуальність євроінтеграційних процесів в Україні зумовила необхідність адаптації європейської практики переходу на засади сталого розвитку сільських територій. Цікаво, що Європейський статистичний Комітет класифікує європейські країни за часткою сільського населення на міські (частка сільського населення є меншою ніж 20%), перехідні (частка сільського населення коливається у межах від 20 до 50%) та сільські (частка сільського населення становить більше 50%).

З огляду на це, проведено необхідні математичні вимірювання і встановлено, що основні статистичні параметри розподілу частки сільського населення у країнах ЄС у розрізі країн та України у розрізі областей є дуже подібними, а саме середнє арифметичне, стандартне відхилення, медіана, коефіцієнт варіації та дисперсія (табл. 1). Для унаочнення отриманих результатів було побудовано полігон статистичного розподілу частки сільського населення країн ЄС та України (рис. 4).

Таким чином, ми з'ясували, у вирішенні питань переходу України на засади сталого розвитку сільських територій не можна не враховувати досвід ЄС,

оскільки особливості демографічних процесів мають подібні тенденції та закономірності.

Таблиця 1
Статистичні характеристики розподілу частки сільського населення країн ЄС у розрізі країн та України у розрізі областей

статистичні параметри	ЄС у розрізі країн	Україна у розрізі областей
середнє арифметичне	31	34
стандартне відхилення	18	17
медіана	336	278
коефіцієнт варіації, %	30	30
дисперсія	58	49

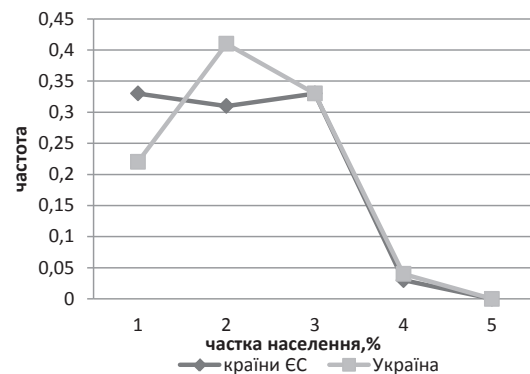

Рис. 4. Полігон статистичного розподілу частки сільського населення країн ЄС та України

* розраховано за даними Державної служби статистики України та Євростату

Саме тому для ефективного реалізації політики розвитку сільських територій та з метою оптимізації таких двох взаємопов'язаних та взаємозалежних процесів як розвиток сільського господарства та розвиток сільських територій, для України важливо перейняти досвід та керуватися основними положеннями Спільної аграрної політики (САП) ЄС [9]. Вже впродовж більше як півстоліття, основні пріоритети САП (прописані у 39 статті Римського Договору, 1957 р.) спрямовані насамперед на зміцнення позицій сільськогосподарської галузі та виробництва сільськогосподарської продукції завдяки стрімкому науково-технічному прогресу, а також зорієнтовані на підвищення соціального добробуту та якісного рівня життя для тих, хто працює у аграрній галузі – насамперед для населення сільських територій [10].

Висновки. В Україні розвиток сільських територій характеризується комплексною розбалансованістю. Наслідком такої ситуації є загострення демографічної кризи у зв'язку з постійним зменшення кількості населення, міграційними процесами, скороченням трудового потенціалу сільських територій та ін. У зв'язку з актуальністю інтеграційних процесів України у європейське співтовариство доцільно запозичити досвід країн ЄС щодо питань сталого розвитку сільських територій. Зокрема, Україна як майбутній член ЄС повинна перейти на пріоритетні цілі САП, серед яких є поліпшення якості життя на сільських територіях, диверсифікація сільської економіки, покращення стану навколишнього середовища і сільських територій та підвищення рівня конкурентоздатності сільськогосподарської галузі. Крім цього, державну підтримку та фінансові ресурси доцільно спрямовувати окремо на розвиток сільських територій та сільського виробництва, що є вза-

емозалежними та взаємообумовленими процесами, проте не тотожними. У наступних дослідженнях буде запропоновано регіональний підхід до сталого розвитку сільських територій України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іртищева І.О. Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій / І.О. Іртищева, Ю.М. Хвесик, М. І. Стегней // Економіка АПК. – 2015. – № 4 – С. 64-70.
2. Гнатів Н.Б. Сільські території – об'єкт наукових досліджень з економіки природокористування / Н.Б. Гнатів, Ю.І. Скабодіна // Науковий вісник Національного Лісотехнічного університету: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.4. – С. 204-211.
3. Талавира М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій / М.П. Талавира. – К.: Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.
4. Рідей Н.М. Структурні складові та організаційні особливості сільських територій / Н.М. Рідей, Ю.А. Кучеренко // Агроекологічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 12-20.
5. Павлов О.І. Регіональні особливості розвитку сільських територій України / О.І. Павлов // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 16-23.
6. Терещенко В.К. Перспективні напрями соціально-економічного розвитку сільських територій / В.К. Терещенко, Н.В. Морозюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – К., 2011. – Вип. 163, ч. 1. – С. 10-13.
7. Саблук Г.І. Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях / Г.І. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 3 – С. 75-78.
8. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – Київ, 2013. – № 3(141). – С. 125-133.
9. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
10. Офіційний веб-сайт Спільної Аграрної Політики. Common Agricultural Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecpa.eu>.

УДК 338.43:504

Зіновчук Н.В.

*доктор економічних наук, професор
Житомирського національного агроекологічного університету*

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ФОРМАТІ СУЧАСНИХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розкрито сутність екологічної безпеки аграрного землекористування. Досліджено офіційні та неофіційні обмеження, що нині найбільш активно впливають на процеси аграрного землекористування. Здійснено аналіз конституційного, екологічного та аграрного законодавства з огляду на їх спрямованість щодо регулювання проблем екологічної безпеки. Продемонстровано механізм впливу неофіційних обмежень на інші інституціональні чинники.

Ключові слова: екологічна безпека, аграрне землекористування, офіційні та неофіційні обмеження.

Зиновчук Н.В. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ АГРАРНОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В статье раскрыта сущность экологической безопасности аграрного земледелия. Исследованы официальные и неофициальные ограничения, наиболее активно влияющие на процессы аграрного землепользования. Осуществлен анализ конституционного, экологического и аграрного законодательства на предмет регулирования проблем экологической безопасности. Продемонстрирован механизм влияния неофициальных ограничений на другие институциональные составляющие.

Ключевые слова: экологическая безопасность, аграрное землепользование, официальные и неофициальные ограничения.

Zinovchuk N.V. ECOLOGICAL SAFETY OF LAND USE AT MODERN INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS

The essence of the ecological safety of the land use in agriculture was defined. The official and unofficial rules which effected on the land use in agriculture actively were studied. The Constitutional, Ecological and Agrarian Laws were analyzed to define the ecological safety regulation. The mechanism of effecting the other institutional components by the official and unofficial rules was shown.

Keywords: ecological safety, land use in agriculture, official and unofficial rules.

Постановка проблеми. Ознакою сучасного суспільного розвитку є зростання пріоритетності загальнолюдських інтересів і цінностей, серед яких домінуючою є екологічна безпека. Осмисленням та пошуком альтернативних, тобто безпечних, форм господарювання нині займаються як науковці, так і практики. Зрозуміло, що досягнення безпеки є ідеальним устремлінням, оскільки функціонування існуючих економічних систем зумовлює постійне продукування загроз різного характеру. Проте визначення перспективи або можливостей наближення до такої мети, як забезпечення екологічних систем та людей є цілком реальним.

Діяльність підприємств практично всіх галузей національної економіки здійснює значний вплив на

об'єкти довкілля та створює екологічні загрози для здоров'я людей. Особливістю сільського господарства є те, що воно не тільки безпосередньо є дотичним до виникнення екологічних проблем, але, водночас, відчуває негативний екологічний вплив з боку інших галузей, і особливо тих, що належать до промислового сектора. Земля як складова екосистем абсорбує, акумулює та залучає до геобіологічних циклів надзвичайно велику кількість хімічних речовин, що надходять до ґрунтів, повітря та води у процесі сільськогосподарського виробництва та внаслідок викидів і скидів забруднюючих речовин промисловими підприємствами. Мігруючи по харчовим ланцюгам, хімічні забруднювачі, зазвичай, потрапляють